

APUNTAMENTOS SOBRE A OBRA HISTORIOGRÁFICA DE RAMÓN OTERO PEDRAYO

Pegerto SAAVEDRA

Universidade de Santiago de Compostela

1. INTRODUCCIÓN: UNHA OBRA ESCRITA DESDE A HISTORIA

Acoutar e valorar a obra historiográfica de Otero Pedrayo non é tarefa doada, pois, como ten sinalado Ramón Villares (2008), case toda a súa inmensa publicística ou é historia propiamente dita ou está atravesada por ela. Chega con pensar nos estudos sobre a paisaxe, verdadeiramente novidosos para a época na que foron escritos, xa os anteriores a 1936, pero de modo especial o “Ensaio sobor da paisaxe galega”, de 1955. Na pluma vizosa do señor de Trasalba a paisaxe é, ao mesmo tempo, unha realidade xeográfica, un produto histórico, unha percepción e vivencia colectiva e individual, emotiva e profunda, e unha manifestación da identidade de Galicia na condición de arquivo do traballo de sucesivas xeracións e mostra da unión cósmica entre a natureza e o campesiñado, que se poñía de relevo durante o ano no decorrer acompasado das estacións, que el sentía antes de que chegasen, e dos traballos agrarios que se sucedían coma ciclos litúrxicos, pois na repetición, non poucas veces unha “rutina progresista”, estaba o fundamento do saber labrego.

Por iso entende que no estudo da paisaxe é preciso prestar atención aos feitos xeográficos, biofísicos e humanos que dan forma a superficie da terra, pero tamén aos aspectos perceptivos e subxectivos, de tipo cultural, e polo mesmo cambiantes co tempo, que outorgan ao espazo un sentido concreto para os que viven nel, que recoñecen nos seus trazos a súa historia comunal, da que é un verdadeiro resumo. Neste aspecto presta atención ás estruturas territoriais cas que os veciños se identificaban, comezando polas parroquias e as aldeas, sen esquecer os camiños e mesmo os traballos agrarios e en xeral todo o que facía da paisaxe, ou territorio construído ao longo de séculos, un espazo de vivencias e relacións colectivas, un mundo familiar que daba sentido á vida das xeracións que o ocuparan e modelaran desde o fondo dos tempos (García Álvarez, 2005; López Sández, 2008).

Otero sabe, a fin de contas, que a paisaxe ten unha parte de realidade obxectiva e outra perceptiva e cultural, que foi mudando máis ou menos segundo as comarcas, durante os séculos. Para referirse a este último proceso gustaba da expresión “tona histórica” e do verbo “devalar”, ou sexa, a paisaxe como natureza modelada polos efectos da acción antrópica sobre o territorio, tal como sinala no traballo citado, e penso

que fundamental, de 1955 cando trata do significado de “devalar”: «fermosa verba, chea de lus no tempo, dona da intuición das cousas xurdindo e seucedéndose no tempo (...). A historia, un devalar. E na paisaxe, en calquera paisaxe, con podentes ritmos ou apenas con ecoares e lembranzas, todo o devalar conxunto, único, cheo de paixón da Nosa Terra» (Otero 1955). E para destacar a relevancia da tona histórica ou os resultados da acción antrópica na paisaxe sinala:

De ningún xeito podemos teorizar arredor da paisaxe natural da Nosa Terra. Foi máis que domeado, humanizado o bosque. No ermo pódense enxergar ou roínas ou esperanzas e aforros. Se non pode enxamáis espreitare a loita- a loita ou o apaixonado amor e achegamento que nalgunhas estaxes amosra os esgrevios fíos da loita- como rematada. O problema levado por cada labrego, por cada xeración, é de harmonizar, de entender. Dise dun bon paisano de terras de pan, de terras de viño, que entende o seu eido. Con coñecemento e amor críanse, estase criando, a tona histórica da Galiza sofocada na xeórxica en ritmos e tempos en degraus dispostos, dende as estivadas das serras deica as prazas e torres de Compostela. (Otero 2009).

Nun traballo aparecido cando xa morrera, na revista *Cuadernos de Estudios Gallegos* dos anos 1976-77, pero asinado en Trasalba o venres santo de 1969, escribe con unha fermosa prosa poética:

Contemplad en la ladera de la montaña la herida de la cantera recién abierta: apenas unas pocas horas dura el blanco casi astral de la roca inédita. En seguida el beso del aire lo vuelve leve gris. Ha pasado al reino de la luz, al reino de la historia donde se desenvuelven las formas del paisaje, las geológicas, las vitales, las humanas. Llamaremos historia o históricas a las últimas (...). Una adhesión de raíz, amor y recuerdo del hombre a la tierra por el hombre elevada a una trascendental categoría, vuelven más prolijo y rico de temáticas el “suceder” en el paisaje gallego. El término en su acepción bergsoniana nos parece irremplazable... (Otero 1976-77).

Dedicou tamén nos seus romances e obra breve páxinas memorables aos traballos agrarios, que non se reducían a simples faenas materiais, e á vida paxega, guiada polo compás das sazóns e das colleitas:

O labrego antigo descoñecía o aburrimiento (...). Pois na aldea, no traballo e no folgo, un tempo decorre e ven outro e ningún privado da súa siñificanza. Os traballos leviáns ou rexos cómprense en familia ou con outra xente, e sempre xerarquizádos según unha organización na que cada ún ten o seu papel, e loce o do xefe da casa como o dun patriarca (...). Opérase con bens de Deus e non hai pensamento ou fala valeiras. Alentan no eido, e no arboredo, no carreto e na destrouza númenes antergos, agasalleiros ou perigosos, e os santiños do tempo e máis o consello ilustre dos antergos (...). Cando opera toda a casa ou todo o lugar, o traballo adquire a mensura ou a composición dunha obra escenificada. Como na malla, na sega, na vendima e outras desenroladas e compridas por homes, mulleres e nenos. A muller (...) desenrola todas as tarefas aprendidas pola tradición e acompasadas nunha ordenación cósmica ao xiro do día, do mes, das sazóns. (Otero 1983: 161-162).

Percibiu claramente que moitas faenas eran ao mesmo tempo traballo, desafío, competición, e festa.. E no que toca ao ritmo da vida dos pazos, materia que tanto frecuentou, sinala, por exemplo, que «os froitos chegaban ó seu tempo, mainamente, en ciclos litúrxicos, seguindo o decorrer das sazóns. No setembro cobraban as rendas de pan. O largo de moitos días, as riolas de carros, de bestas e de xente, cruzaban polos lugares carregando as fanegas de limpo centeo (...). En Santos a trasfega e cobranza das rendas de viño, acabazado ou non... » (Otero 1983)

Por outra banda, nos seus romances históricos Otero Pedrayo conta a decadencia, ao longo do século XIX e comezo do XX, dun grupo social que no XVIII compartira hexemonía cos mosteiros: os fidalgos de pazo. Se Emilia Pardo Bazán tratou de crear personaxes individuais, destacando as súas características psicolóxicas particulares, (nomeadamente en *Los pazos de Ulloa* e na súa continuadora, *La madre naturaleza*), o patriarca de Trasalba non esquece as individualidades, pero sobre todo quere dar conta dos cambios que afectan profundamente á historia de Galicia, aos señores da terra, mais tamén aos labregos (Villares, 1982 e 2008), e puido facelo porque tiña un coñecemento histórico, por información e por memoria familiar, moi superior ao de dona Emilia, o que lle permite tratar cos debidos matices as realidades sociais, sinalando, por exemplo, que os vinculeiros que moran en Compostela e nos pazos da costa teñen unha civilidade superior á de aqueles que viven nos lugares de Ourense, estes si caracterizados – igual que o protagonista de *Los pazos de Ulloa* –, segundo escribiu Luis Domínguez Castro en *A fidalguía na sociedade do século XIX*:

Pola súa rudeza, raiana na brutalidade (...); pola súa afección montaraz pola caza e pola carne (...); polas súas escasas luces para os estudos (...); pola súa valentía, lindeira na temeridade (...); pola súa xenerosidade, reflectida na definición oteriana do perfecto fidalgo: ten mesa farta, bodega franca, bolsa aberta (...); pola súa dignidade na adversidade (...); pola súa disipación tan ben narrada naquelas partidas de don Xohán nas que se poden ilustrar dous séculos de historia española coas pezas de ouro que vai perdendo; e pola súa acendrada relixiosidade... (Domínguez Castro 1997).

Os vinculeiros que de modo individual retrata Otero representan, polo tanto, un grupo social no seu día dominante, e que conforme avanza o século XIX vai sendo vencido polos “castellanos”, unha nova burguesía que comeza a “colonizar” as cidades e vilas galegas desde a segunda metade do XVIII, que procede da terra de Campos, da Maragatería, do bispado de Calahorra (os “cameranos”), de Cataluña e do País Vasco, como teñen documentado polo miúdo Antonio Meijide Pardo, Luis Alonso Álvarez, Xosé Ramón Barreiro Fernández e Xoán Carmona, acreditando deste xeito a veracidade histórica das páxinas do historiador ourensán.

Agora ben, hai que reparar en que a os protagonistas, de por exemplo, *Os camiños da vida* e *O fidalgo* tampouco representan a todos os “señores da terra”, senón a aqueles que se mantiveron máis tempo morando nas súas residencias rurais, que polo común non eran nin os máis ricos nin os máis cultos, aínda que don Xohán si tiña patrimonio: catro pazos, curatos de presentación..., e estudos. Desde tempos recuados, moitas estirpes, principiando polas que percibían unha maior cantidade de rendas, pola agregación de morgados, foron asentándose nas poboacións urbanas, comezando pola cidade de Santiago, ocupando de xeito habitual postos na administración, ben fose na milicia ou noutros empregos, un proceso que se acentúa no XIX conforme o liberalismo abre a oportunidade de facer carreiras máis atraentes cás que podía ofrecer unha igrexa entón empobrecida pola desamortización e a supresión do décimo (Saavedra 2009).

Non é preciso lembrar que o declive da fidalguía é o argumento desa peza soberbia, que é a un tempo narrativa e teatro: *O fidalgo*, e na que don Xohán, un neno que nacera no Ribeiro contra 1830 e coñecera a fartura da vida pacega, cando os cachicáns, xornaleiros e capeláns, facían un “circo respeitoso” arredor de su pai nas adegas cheas de pipas centenarias con panzas disformes, remata escuramente os seus días no alborocer do século XX en Compostela, como modesto funcionario, despois dunha vida algo disipada e viciosa: «No

cimiterio, a lousa humilde de don Xohán, modesto funcionario xubilado, está asombrada polo moimento de mármol do prestamista. En sete parroquias da Galicia, aínda o sol do serán bica, ó morrer, sete alciprestes que de neno don Xohán axudara a prantar» (Otero, 1983). Fermoso e melancólico parágrafo, co que Otero dá cabo ao seu relato.

2. OS ARTIGOS E A SÍNTESES HISTÓRICA DO SÉCULO XVIII EN GALICIA.

Neste breve texto vou ocuparme da obra propiamente historiográfica que, principalmente sobre o Antigo Réxime, escribiu Otero Pedrayo desde mediados do XX. Da anterior xa trata, con máis coñecemento, Ramón Villares. Polo tanto, aínda que o cite puntualmente, queda fóra da miña observación o *Ensayo histórico sobre la cultura gallega*, un libro publicado por primeira vez en 1933 e que eu considero extraordinario pola interpretación que fai desde a historia da Arte e das ideas do percurso histórico de Galicia, á marxe de que conteña afirmacións e hipóteses coas que hoxe non resulta doado concordar. A fin de contas, o que fai interesante e fecundo un libro non son os datos que acumula senón as ideas que achega, e este libro contén moitas. Tampouco prestarei atención a textos que tratan da historia contemporánea, entre eles algunhas biografías coñecidas (as de Varela de Montes e Marcelo Macías, e os esbozos das de Fontán e Bedoya).

As publicación que podemos encadrar de xeito específico no campo da historia, de acordo cos criterios expostos, son diversos artigos que saíron en diferentes revistas, e mesmo en xornais, e dous libros: a *Síntesis histórica do século XVIII en Galicia*, aparecido en 1969, e *El padre Feijoo. Su vida, doctrina e influencias*, impreso en 1972 polo Instituto de Estudios Orensano "Padre Feijoo", pero que se trata dun texto que gañara en 1964 o concurso convocado en Ourense para celebrar o segundo centenario da morte do bieito nado no pazo de Casdemiro. Pola súa entidade, esta obra merece un comentario á parte, que con todo agora será provisional, polas razóns que se dirán.

Os artigos da autoría de Otero saíron publicados, na súa maior parte, na revista *Cuadernos de Estudios Gallegos*, e ocasionalmente no *Museo de Pontevedra* e no *Boletín da Real Academia Galega*. Habería que mencionar aínda as colaboración no xornal *La Región*, reunidas en 2018 por Maribel Outeriño nunha colección titulada *Del Orense antiguo*. Dos traballos que redactou para a primeira revista, que suman 29, á parte de dous anexos, se contamos tamén os de historia contemporánea, merecen sen dúbida ser citados os titulados: *Ensayo sobre la desamortización eclesiástica en tierras de Orense* (CEG, X, fasc. 30) e *Evolución de la doctrina sobre el foro* (CEG, 1958, vol. XIII, fasc. 39). No primeiro informa da data na que foron postas á venda as rendas, sen ocuparse dos compradores, e destaca a importancia que tivo o proceso, inclusive para a mentalidade dos labregos:

El sentido que para el gallego guarda y reserva la tierra se refleja en las luchas por su dominio. Lo jurídico y procesal envuelven para el gallego su sentimiento. No es el afán de pleitos, ni la avaricia de tierra, ni otros motivos semejantes los insipiradores de determinadas actividades del gallego, sobre todo del campesino. Se le enjuicia en este rumbo com muy escaso fundamento. Lucha, demanda, sutiliza por amor a la tierra en la que considera proyectada y afirma su personalidad. La valoriza en medida y dimensión de espíritu... (Outeriño 2008: 89-90).

No segundo dá por suposta esta relación dos labregos coa terra e na actualidade pode considerarse, pola época na que apareceu, unha achega de interese para o coñecemento da conflictividade arredor do foro. Seguindo o camiño aberto por Murguía, Otero demostra coñecer ben as obras de comentaristas acreditados, como Caldas Pereira, García Gallego — ou García de Saavedra, pai e fillo —, Salgado Somoza e o marqués de Mos, quen en realidade asinaría o Memorial redactado polo xesuíta Araújo, e tamén textos menores pero moi importantes na polémica foral do século XVIII, caso do titulado *Suspiros de un aflijido*, dun dos ditames do Colexio de Avogados da Real Audiencia e dos alegatos do Reino (Xunta do Reino) e dos monacais *La natural razón e o Manifiesto legal*, e aínda outro memorial do Reino de 1789, e considera -con Murguía- que a real provisión de 11 de maio de 1763, que freaba os chamados “despojos”, evitou unha “revolución terrible y sangrienta” dos labregos, ao manter un statu quo que, non obstante, non resolvía o fondo do problema, pois deixaba o foro nunha situación na que non era nin temporal nin perpetuo, cousa que o convertía, en palabras de Ramón Villares, nunha “metáfora de Galicia” (Villares 1997; Villares e Díaz-Castroverde 1997). Otero decátase ben, en resumo, dos intereses da fidalguía na loita pola renovación forzosa dos foros, pero tamén da situación da grave conflictividade social espallada polo mundo rural, motivada pola oposición dos labregos á política dos mosteiros, algo que a historiografía actual ten acreditado (Saavedra 2021). No libro *Síntesis histórica* retomará o substancial do contido do artigo. Hai que mencionar tamén, entre as publicacións en *Cuadernos de Estudios Gallegos*, porque amosa o seu interese antigo polo padre Feijóo, o artigo de 1950 (fasc. 15), “*Información y sentir del P. Feijóo sobre el primer escrito célebre de Rousseau*”, que máis adiante volverei citar.

Unha das súas últimas colaboracións en *Cuadernos de Estudios Gallegos* é o traballo de 1972 “*Sobre el padre Sarmiento*”, publicado no monográfico que co que a revista conmemorou o segundo centenario da morte do bieito pontevedrés, e que trata da relación deste e o padre Feijoo. Ao ano seguinte faría unha necrolóxica de Fermín Bouza, “*Fermín Bouza, no lembrar*”, e no volume-homenaxe que a revista lle dedicou en 1976-77, os responsables incluíron o seu traballo xa citado “*Temáticas y estilos del paisaje...*”. Outras achegas son moi breves, publicadas na sección de miscelánea (“La polémica sobre los diezmos en Galicia a principios del siglo XIX”, fasc. 32; “Algunas notas sobre la economía de Orense y su provincia”, 1960, XV, fasc. 45; “Producción y comercio de lino y lienzos”, 1961, XVI, fasc. 48; e “Notas para la historia de la encomienda de la Batundeira”, 1961, XVI, fasc. 49), namentres un artigo de 1951 aparecido na revista *Museo de Pontevedra* trata do patrimonio dos cabaleiros da San Xoán (“Bienes y derechos de los caballeros sanjuanistas en tierra del Morrazo y villa de Pontevedra” e outro publicado no *Boletín da Real Academia Galega* de 1956 (vol. 27, conmemorativo dos primeiros cincuenta anos da institución) xa se sitúa paso á Idade Contemporánea, pois está dedicado ao xefe carlista Mateo Guillade “Algunhas lembranzas e notas da primeira guerra carlista na Galiza e do xefe tradicionalista Mateo Guillade” (sobre a época contemporánea poderíanse engadir outras colaboracións en *Cuadernos de Estudios Gallegos*: “La reposición del antiguo régimen en Orense, en 1823”, 1953, fasc. 21; “Una carta sobre los últimos días de Porlier...”, 1954, fas. 29; “Sobre los últimos tiempos de la Comisión de Diputado General del Reino de Galicia”, 1957, fasc. 36).

As publicacións de Otero Pedrayo na revista do Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos, e tamén a súa biografía do médico Varela de Montes, aparecida en 1952 coma anexo VII de *Cuadernos de Estudios Gallegos*, e xa en 1946 a colaboración no Anexo I, dedicado ao seu admirado Fontán, é unha proba máis do

capital intelectual que os membros do vello Seminario de Estudos Galegos achegaron á nova institución que realmente o substituíu, aínda que o señor de Trasalba tardou un tempo en entrar nela, e desde logo nunca a considerou herdeira do Seminario, como puxo de manifesto nos sucesivos testamentos e na dirección do magno e patriótico proxecto da *Historia de Galiza* ideado no exilio arxentino -Castelao, Punte...- no canto de participar no alternativo que Sánchez Cantón e Filgueira Valverde querían botar a andar no Sarmiento (Mato 2001/ Villares 2021-2022).

Quedou sinalado que en moitos textos literarios Otero servíuse da súa poderosa memoria histórica, conformada por lembranzas familiares e de amigos e por lecturas de obras antigas, acervo que lle permitiu achegarse ao pasado para evocalo ou recrealo con un método intuitivo. En troques, a *Síntesis histórica do século XVIII en Galicia* (Vigo, Galaxia, 1969) semella de primeiras unha obra que se podería cualificar de académica, con abundantes notas e bibliografía específica para cada capítulo, e con consideración atinadas sobre a necesidade de facer traballo de arquivo: «Non teñen sido traballados a rego os arquivos galegos, nin os fondos galegos dos Arquivos Nacionais e outros de fora da Galiza (...). Hai aínda na Galiza arquivos en desamparo. Non tiveron a sorte do moi rico da Facenda de Ourense ben ordenado polo erudito D. Xesús Ferro Couselo (...). O arquivo histórico ourensán trocouse nun dos millores e onde con millores froitos se pode traballar, da Galiza» (Otero 1969). Levaba sen dúbida razón na época na que escribía.

Pero o libro tampouco deixa de ter moito de ensaio e de evocación de tempos, modos de vida e acontecementos dos que gustaba, sabedor dos diferentes cambios que trouxera consigo o liberalismo, como el mesmo o declara:

Os país dos que temos nado no findar do XIX aínda alentaban naquíl trocamento e miraban noutra orella temporal as institucións, os costumes, o acento do “antigo réxime”. Nosas aboas (...) dicían “outro tempo” dun xeito entre melancólico e respeitoso (...) Poden hoxe vivírense aspectos e composicións do XVIII: algunha vendima en ribeira lonxáa, a rúa Nova de Compostela nalgúns horas e soles e choivas cando non estranaría o alcontro co chanfre Gondar e o maestrescola Ullóa parolando baixo os soportás ca compañía respeitosa dos seus fámulos. É preguiciero o camiñar da língoa... (Otero 1969:11-12).

O século XVIII é para Otero unha das épocas máis felices, no plano cultural e social, da historia de Galicia, como xa declarara no *Ensayo histórico sobre la cultura gallega*, ao tratar do “solpor barroco”, ou “poniente barroco” na edición orixinal:

Titulamos simbólicamente este capítulo “un poniente barroco”, por el sol maduro de tarde que en las artes, en el pensamiento, en el estilo general de vida, alumbra las creaciones del siglo XVIII (...). El siglo compacto, entero, cortado íntegramente como un pedazo grave del tiempo y de pensamiento cubrió a Galicia benignamente en conjunto, y en tal quietud el espíritu gallego dio su nota rica, armoniosa, plena de la originalidad, redondamente madura para el mundo, semejante y paralela en fuerza y plenitud a la céltica prerromana y a la románica. (Otero 1930).

Pois, engade, o barroco non é outra cousa que o espírito da terra e da raza, como poñen de manifesto moitos traballos de artesáns, a disposición da carga dun carro “en masas de equilibrio inestable y sujetas a un canon estético particular”, as maneiras teatrais de acometer as tarefas agrarias e outras actividades colectivas. O que no final de contas fixeron os grandes arquitectos Domingo de Andrade, Fernando de Casas, Simón Rodríguez e os Sarela consistiu en dar forma ao sentir estético do país:

Ellos manejaron enormes masas de piedra, ordenándolas de un modo sencillo, sin la larga meditación técnica, dejándose de llevar por el íntimo impulso gallego: el máximo equilibrio hermanado con la máxima gracia y expresión vital. La que pudiéramos llamar escolástica del arte a la moda les imponía modelos que ellos esquivaban o vitalizaban con el alegre dominio que da el sentir racial (...). Instrumentaron, en grande, en colosal, el tema y la inspiración de la aldea tomando solo del estilo las leyes de estática y equilibrio que aseguran a sus poderosas construcciones de montañas labradas por la erosión y trepadas por la vida de los bosques. (Otero 2020).

Algúns historiadores da Arquitectura dos séculos XVII e XVIII, como Antonio Bonet Correa e ultimamente Alfredo Vigo Trasancos, admiten una parte desas ideas oterianas, para explicar a singularidade do barroco galego.

Na *Síntesis histórica*, escrita case corenta anos despois, Otero non se aparta desa visión do século XVIII:

Enxergado en rodopío o século XVIII siñifica conforme a os eixes mestres, algo ben feito, ben rematado, podente e tranquílo, unha calma madurez: o ordeado mundo do pazo, a dispaciosa sucesión dos tempos do agro, o bon arranxo urbán, a fondura e gradación da cortesía. Medra esta impresión pola comparanza cos trocamentos e ritmo e as inqedanzas e dúbidas do primeiro XIX. Remanece de semellante calma forza o xusgar de moitos espíritos que chegan a entranar na enturia do Obradoiro o millor zume galego. Deixa de ser “época” pra figurar intemporal”. Podemos imaxinar a Galicia de Prisciliano, dos Suevos, dos feudais e de Fonseca, “pro a vivencia de acarón da lareira histórica soio, coidamos nós, na estaxe de hoxe no inquérito, pode ser atinxida no románico e no XVIII (...). Chégase a unha máis nidia concordancia da forma ideal e as feiturais históricas. (Otero 1930: 12).

Non é polo tanto casualidade que, de acordo con este enfoque, as “formas escollidas” para descubrir o “espírito do século” sexan os discursos da época e a arquitectura: «Requintados sermós e estatuas irmánanse ás veces envoltos en pompas de naus, cráustros, fachadas. O senso histórico do tempo é con forza e gloria vivido en vibradoira e gozosa grandeza polo arquiteitura» (Xosé Ramón Barreiro 2001). Otero, guiado polo “intuicionismo bergsonianos foxe da abstracción e dos esquemas, que non valer para entender “as formas vitais”. O que significa que o autor está na práctica alonxado das novidades que entón notaba a investigación histórica, co cultivo da historia económica e da demografía, en particular baixo a influencia francesa, en prexuízo da historia política e cultural. Ben é certo que na Universidade de Santiago este cambio, impulsado no tocante ao Antigo Réxime por Antonio Eiras, estaba nos seus comezos e entón non aínda dera froitos sazonados, e Otero levaba unha década xubilado, non tiña por que estar ao tanto das modas e en resumidas contas a súa especialidade como catedrático de Universidade era a xeografía física. A Historia é para el, antes de nada, unha vocación, unha actividade necesaria para entender Galicia e o mundo, e non tanto unha obriga académica. Iso dáballa, felizmente, unha grande liberdade á hora de escribir.

É certo que valora os “metódicos estudos” de Antonio Meijide, varios deles citados, en particular no capítulo dedicado á economía. Pero inclusive este extenso apartado está elaborado basicamente a partir de fontes da época, das que moito gustaba e que coñecía ben, como proba que utilizase, á parte de autores que escribiron sobre problemas xerais da España do XVIII, os principais ilustrados galegos: Pedro Antonio Sánchez, Sarmiento, Feijoo, Somoza de Monsoriu, Cornide, Labrada..., e en cambio non menciona a obra de Luis Miguel Enciso sobre as fábricas de mantelería da Coruña, de 1963, como tampouco, ao tratar das institucións, o libro *Juntas del Reino de Galicia*, de Enrique Fernández Villamil, de 1962. Tamén cómpre reparar en que, na *Síntesis histórica*, se aprecia un certo descoido, tal vez debido ás premuras de tempo, por exemplo nas formas de citar as obras, en particular na bibliografía final, e mesmo no vocabulario.

O continuo recurso aos textos da época, co engadido en ocasións de obras de historia local e de autores “clásicos” como Murguía o López Ferreiro, caracteriza o conxunto dun libro no que Otero amosa o seu propósito, e a súa capacidade, por entender desde dentro o espírito a época e o percorrer do tempo, demorándose nos temas polos que tiña querenza. Dedicada, por exemplo, páxinas fermosas e evocadoras á vida aldea:

Pouca terra como a galega, hastra o derradeiro copelo tén sido de tal xeito estudada xurídica e procesalmente. Nos pergameos e papés de foros, prorrates, memoriales, inventarios, recursos, “hijuelas”, durmen ademáis de infindas novelas, niveles, hourizontes enteiros de historia. Vida e horas de aldeas e eidos (...). Nomes, descendencia, alcumes, demarcacións, topónimos, érguense, responden, ordéanse en perspectivas pra que os seipa evocar. É dicir, enfeitizar. A raíz e o torrón lentreto da seara, ou a terra enxoiada, xa case cinza humán do cemiterio, tén nos estratos dos arquivos seus posibres afloramentos (...). Garda a aldea o senso do tempo humán, histórico, de tradición, de continuidade. Dan pena, ás veces, as roínas dun castelo, ósos dun longo fracaso ó ar. Mais as dun lugar aldeán firen como unha inxustiza, como o pecado descontra a cósmica e tenra asociación do home a natureza. (Otero 1969).

A estas alturas do tempo, Otero decátase de que tamén as aldeas estaban ameazadas polos cambios que comezaban a acelerarse, como recorda no traballo “*A aldea no seu decorrer histórico*”, aparecido en 1965 no número 8 (1965) da revista *Grial*, aínda que ao tempo non deixa de reparar na súa fortaleza histórica: «Son as aldeas, entidades de máina e fonda historia. As décadas son ben pouco pra mordiscar os eixes e as rodas do carro de xeneracións campesías de camiñar acompasado polo devalar das sazons labregas. Os séculos roldan o nó campesio, como as correntes dun río un rexo penedo» (Otero 1965).

Se non participa das novas correntes historiográficas, como quedou indicado, sen pretendelo adiántase a algunhas na actualidade en vigor. Quero dicir que fontes editadas do século XVIII por el moi utilizadas son hoxe materia fundamental para estudosos da historia e da historia da Arte. Refírome, en concreto, ás oracións fúnebres imprentadas entón e a textos tocantes a festas e a outras cerimoniais e polémicas, como as ocasionadas polo padroado e voto de Santiago, polo xubileo ou por liortas de actos protocolarios. É doado comprobalo no capítulo xa mencionado “A metáfora da lus e espello do tempo pasado, formas escolliadas polo esprito...”, e principalmente no que trata da Eirexa e máis a vida relixiosa. Neste, valéndose dos documentos citados, ocúpase da personalidade de arcebispos e bispos, no caso da diocese de Santiago de modo particular de Monroy, que mandou construír na catedral a coñecida capela do Pilar, onde se enterrou e que «ó igual que Fonseca, é merecente de alcuñar co seu nome a súa época», de Barlomeu de Raxoi: «o pontificado “maestoso” de Raxoi semella pola súa gravidade e fartura o verdadeiramente derradeiro do

Antigo Réxime». Este xurista, nado nas terras eumesas, «foi estimado polo papa Bieito XIV, lexista e tolerante, polo rei xusto e pacífico Fernando VI, polo P. M. Feixóo. Pode ser espreitado como perfecta síntesis de calma mediocridá. Pro encarna o seu século».

Recoñece tamén a relevancia social, e mesmo cultural nalgúns casos, dos cóngos de Compostela:

No coro da basílica compostelán locen no século de Raxoi testas autoritarias, estudosas, mundanas. E non fallan as ascéticas. Alternan grandes fidalgos, non pouco engaiolados polo xentil vivir de Roma e Italia, e figuras enxebres de fondas raigañas labregas baixo a lei e podente soma da Eirexa. Sin un recordo dos cónegos apostólicos admirados, envexados, combatidos, ficaría mermado calquer intento de consideración do XVIII galego. O cráustro da catedral, cemiterio de capitulares, é a máis rica escolma da heráldica de aquíl – e outros-tempos (...) Sóan entre os coengos memorados dun ditoso avencellamento romano-compostelán no decorrer dos vivires ricasces, requintados, gostosos do luxo litúrxico, da erudición e fina sociedade o chanfre Gondar, o leitoral Montes Pereira /por Piñeiro/, o mestrescola Ulloa. Semellan nos gostos príncipes eleitores do Rín ou soberanos eclesiásticos do Tirol. (Otero 1969).

Unha ducia de prebendados chegaron a bispos, aínda que un dos que tiña máis letras, don Antonio de Páramo e Somoza, de familia fidalga co antigo solar na parroquia luguesa de Vilabade, morreu en 1784 sen tomar posesión da mitra de Lugo. O seu compañeiro de corporación Pedro Antonio Sánchez ponderará na oración fúnebre a valencia intelectual do finado: «¿cuánto no acreditan su nombre esa librería escogida, esa colección de pinturas preciosas, ese rico monetario, finalmente ese gabinete de historia natural tan copioso?» (Pedro Antonio Sánchez)

Considera, ademais, atinadamente, que no XVIII os mosteiros acadan o seu apoxeo: «Foi o XVIII o século dos cheos outonos monásticos madurecidos nas obras de arte e proveito, nos estudos e nos traballos de varós eruditos. Non hai mosteiro nin priorato que no erga calmas e podentes arquitecturas, ordée tempos de craustros, chante e coide carballeiras, esculpa fontes, se gabe de bibliotecas e de monxes estudosos, conservadores amantes dos arquivos». Namentres florece tramén a vida nos pazos: «Gostoso o sol aínda folga dinantes se deitare nos carreiros de buxos e nas solainas finamente orceladas dos pazos». (Otero 1969)

E finalmente, no capítulo que vimos considerando, non esquece facer uns apuntamentos acertados sobre a relixiosidade dos labregos, que os poderes eclesiástico e civil trataron entón de purificar, pois entendían que nas crenzas e prácticas de tipo colectivo había moito de paganismo e de idolatría, aínda que curas e bispos non chegasen a afirmar que os campesiños galegos eran “idólatras bautizados”, segundo a declaración dun reitor parroquial francés, escrita en 1700:

O vivir relixioso, fondo e variado nas manifestacións populares, xenuinamente barroco nas grandes composicións e pompas das romaxes, non deixou de ser enxergado con coitado e desconfianza pola Eirexa, e pola Xustiza Civil. Recelábase a Eirexa do perigo de agromadas seródias da paganía e dos panforreos de van e idolátrica piedade. Teimaba o Estado estabrecere esquemas de seriedá e razón, asegún as correntes do tempo, antípodas do maxinar trunfante das romaxes. Tanto foron coutados os fiadeiros como as procisións de disciplinantes (...). Non era unha Tebaida Galiza. Algús ensoaron facéla, e houbo algús intres e paisaxes dinos dos fondos dos primitivos pintores de Florencia e Siena. O verdecer do elemento pagán, o senso da beleza e troula da vida e o humorismo céltigo –podémolo chamar “merliniano” fixeron, contra o que os estranos en xeneral pensan, ben difizle a autoridade do clero e a “cura” das almas. (Reitor Parroquial 1700)

3. O LIBRO EL PADRE FEIJÓO. SU DOCTRINA, VIDA E INFLUENCIAS.

Esta é sen dúbida unha “obra maior”, fundamental na produción historiográfica de Otero Pedrayo, e tivo que ocuparlle moitas horas, pois non só leu demoradamente o *Teatro crítico*, as *Cartas eruditas* e outros escritos menores do bieito, senón que podemos dicir que tamén consultou boa parte dos libros que en vida leu o biografiado. De feito, no texto Otero acredita a súa cultura case enciclopédica, pois transita con naturalidade da historia á historia da arte, da filosofía, da música, da lingüística ou da medicina, para explicar e situar na época, de modo competente, a gran variedade de problemas tratados polo Padre Mestre.

A investigación resultou gañadora do concurso convocado en Ourense en 1964 para celebrar o II Centenario da morte de Feijóo, e o fallo do xurado tivo lugar o 24 de setembro de ese ano, acordando por unanimidade os seus membros premiar en primeiro lugar o texto presentado baixo o lema «cuando a mis solas contemplo su corazón y su inteligencia, su saber con su carácter, sus talentos con sus virtudes, siéntome tentado -¿por qué no decirlo?- a poner al hombre por encima del sabio» (Marcelo Matías 1887) parágrafo que corresponde ao sermón, “elogio”, que don Marcelo Macías, tamén admirado por Otero, pronunciara na catedral de Ourense o 9 de setembro de 1887. Formaron o xurado relevantes e coñecidos catedráticos de universidade: Francisco Sánchez Cantón, Santiago Montero Díaz, Luis Sánchez Agesta e Luis Sánchez Granjel.

Tendo en conta a entidade da obra, parece claro que Otero comezou a preparala moito antes de 1964, aínda que neste momento non estou en condicións de ofrecer as necesarias precisións ao respecto. Si debo recordar que en 1950 publicara en *Cuadernos de Estudios Gallegos* unha breve nota, no apartado de “miscelánea”, baixo o rubro de “Información y sentir del P. Feijóo sobre el primer escrito célebre de Rousseau”, na que comenta a carta XVIII do tomo IV das *Cartas eruditas*, titulada “Impúgnase a un temerario que a la cuestión propuesta por la Academia de Dijon con premio al que la resolviese con más acierto “Si la ciencia conduce o se opone a la práctica de la virtud”; en una Disertación pretendió ser más favorable a la virtud la ignorancia que la ciencia”. Para a súa crítica, Feijóo basease na información fragmentaria aparecida nas “Memorias de Trevoux” de 1951, e Otero lamenta que non lese o orixinal de Rousseau, autor que Feijóo non cita, aínda que nas “Memorias de Trevoux” aparecía. O interese desta curta publicación de Otero radica en que acredita que entón para el Feijoo era un autor familiar. E seguiu traballando sobre el, pois nunha carta asinada o día de san Miguel de setembro de 1957 a Arturo Ardao, grande experto uruguaio na obra de Feijoo, dicíalle que tiña escrito un texto inédito de 2000 cuartillas (Ardao 1997: 147).

Para valorar de xeito adecuado as achegas que representa a investigación oteriana hai que tomar en consideración o estado no se atopaban os coñecementos sobre Feijóo na altura de 1960, e mesmo as contribucións que logo se viñeron facendo ata hoxe, que permiten considerar os contidos que non perderon actualidade e aqueles que tiveron que ser revisados de resultas dos novos estudos. No último capítulo do seu magno libro Otero ocúpase, con grande competencia, da valoración da obra de Feijóo desde fins do XVIII e das publicacións que sobre o bieito foron saíndo e o contexto político e cultural no que xorden, a consideración de Feijoo como afrancesado durante as primeiras décadas do XIX, a súa progresiva rehabilitación despois do trunfo da revolución liberal; a súa reivindicación desde 1898, etc. Presta particular atención ao certame de Ourense de 1876 e aos actos celebrados en 1887 con motivo da inauguración da estatua, un

acontecemento multitudinario. Otero non deixa de loar o texto de Emilia Pardo Bazán, gañadora do certame, e a oración ou eloxio de don Marcelo Macías, entre outras cousas porque destacaban a ortodoxia de Feijóo fronte á impiedade de Voltaire.

Non cabe dúbida, polo tanto, de que estaba ben informado da bibliografía sobre o Padre Mestre anterior a 1960, xa se trata de investigación ou de ensaio: Marañón, ao que admira; Azorín; Canellas; Salinas; Millares; D'Ors; Montero Díaz; Ardao; Delpy; Galino; son autores citados, xunto con outros que publicaron tanto en francés como en alemán e inglés, linguas que coñecía. Sinala tamén que en 1954 se creara na Universidade de Oviedo a Cátedra de Feijóo, que comezou a publicar uns cadernos "*Cuadernos de la Cátedra de Feijóo*", só uns poucos dedicados ao bieito antes de 1964, e que Otero coñece: o núm. 1, que trata de evolución da súa sona, obra de Marañón (1955); o 4, sobre o tratamento de Lope de Vega en Feijóo, de Joaquín de Entrambasaguas (1956); o 5, sobre a significación cultural de Feijóo, de Fernando Lázaro Carreter (1957); e o 11 sobre as ideas de Feijóo e Sarmiento sobre os estudos, da autoría de Francisco Sánchez Cantón (1961).

Para celebrar o II Centenario da morte de Feijóo a Universidade de Oviedo, por iniciativa da mencionada Cátedra, acordou organizar o Simposio "El padre Feijoo y su siglo", celebrado en 1964; como tamén a cidade de Ourense e o mosteiro de Samos tiñan os seus proxectos, creouse en Madrid un Patronato Nacional para coordinar todo, aínda que respectou o programa presentado por cada institución. As Actas do Simposio de Oviedo apareceron en 1966, no núm. 18 dos *Cuadernos de la Cátedra de Feijóo*, en 3 volumes. Segundo declaran os organizadores, os dous grandes expertos que había entón en Feijóo, eran Gregorio Marañón, autor da coñecida obra *Ideas biológicas del padre Feijoo* (1934) e o francés Gabriel Delpy, que investigara sobre influencia dos xesuítas galos na obra de Feijóo "*Bibliographie des sources françaises de Feijóo, e L'Espagne et l'esprit europe en l'oeuvre de Feijóo, 1936*" lector das "Memorias de Trevoux", que lle proporcionaban información sobre libros de actualidade, algúns publicados en inglés, lingua que descoñecía o bieito, como é sabido. Á parte deles quedaba o grande estudoso da Ilustración española, o tamén francés Jean Sarrailh, falecido pouco antes da celebración do Simposio. Significativamente, Otero, non aparece na lista de autoridades sobre Feijóo.

En resumidas contas, para facer un xuízo modo competente das achegas de Otero hai que partir do estado de coñecementos sobre Feijóo á altura de 1960, pois moi poucas obras cita posteriores a ese ano, e está claro que non puido aproveitar o Simposio de 1964, no que non participou, polo menos como poñente ou comunicante (si o fixo o profesor Xesús Alonso Montero, con un texto sobre Feijóo e Curros). En todo caso, o libro do patriarca de Trasalba ten unha entidade moi superior as actas da reunión de Oviedo, entre outras razóns porque acomete un estudo global da obra do biografiado. Desde entón as cousas cambiaron bastante, tamén a nivel institucional. A Cátedra ovetense deu orixe en 1970-72 a un Centro de Estudios del Siglo XVIII, convertido en 1987 en Instituto Feijoo de Estudios del Siglo XVIII, que na actualidade está publicando as obras completas do bieito, baixo a dirección de Inmacuda Urzainqui. En Ourense, a Deputación creou en xaneiro de 1972 o Instituto de Estudios Orensanos "Padre Feijóo", e tomou como primeiro acordo, en febreiro dese ano, editar a obra de Otero premiada en 1964, e que saíu imprentada, polo mesmo, no II centenario da morte do grande compañeiro de Feijóo, o padre Sarmiento. A institución editou logo outros libros,

algúns tamén sobre o padre Feijóo – o seu pensamento xurídico e musical, da autoría, respectivamente, de Sebastián Martínez Risco e Antonio Martínez Moreno –.

As diferenzas entre Feijóo e o valenciano Gregorio Mayáns, moi debatidas nos últimos anos, non son descoñecidas por Otero, que as trata en diversas ocasións, aínda que a comezos da década de 1960 non apareceran as investigación de Antonio Mestre, que dedicou a súa vida ao estudo do segundo a á edición do seu compendioso epistolario formado por unhas 30.000 cartas. Otero cualifica a Mayáns, penso que con acerto, de humanista e erudito, aínda que na actualidade a polémica sobre entidade e orixinalidade das achegas de un e outro continúan, e nalgún traballo Mestre ironiza sobre a suposta condición de ilustrado de Feijoo (pon entre aspas o adxectivo, nun artigo de 2011). Claro que Otero coñecía ben o que don Marcelino Menéndez Pelayo escribira na *Historia de los heterodoxos españoles*, comparando aos dous caporais das letras dos dous primeiros terzos do XVIII, entendo que moi atinadamente. A Mayáns, di o polígrafo santanderino, pode chamárselle grande:

No tanto por el ingenio cuanto por la sana crítica y la indomada y fecunda laboriosidad. Era en todo un español de la antigua cepa, amantísimo de las glorias de su tierra, incansable en sacar a luz o reproducir de nuevo por la estampa las obras de nuestros teólogos y filósofos, jurisconsultos, humanistas, historiadores y poetas (...). Él aspiró a reanudar en todo la cadena de la ciencia patria, siendo sus esfuerzos en pro de nuestra cultura todavía más simpáticos que los del P. Feijoo, porque son más castizos. (Menéndez Pelayo 1987).

De Feijoo, afirma, non sen certa retranca:

Peregrinó incansable por todos los campos de la humana mente, pasó sin esfuerzo de lo más encumbrado a lo más humilde y, firme en los principios fundamentales, especuló ingeniosa y vagamente de muchas cosas, divulgó verdades peregrinas, impugnó errores del vulgo y errores de los sabios. Y fue, más que filósofo, pensador, escritor de revistas o de ensayos a la inglesa. No quiero hacerle la afrenta de llamarle periodista, aunque algo de eso tiene en sus peores momentos, sobre todo por el abandono del estilo y la copia de galicismos. (Menéndez Pelayo 1987: 367-368 e 376).

O señor de Trasalba declara que non sabe moi ben que quer dicir Menéndez Pelayo cando cualifica a Mayáns de máis “castizo” que Feijoo; coído que o que quere dar a entender é que lle parece que o traballo do primeiro está ancorado na tradición cultural española, como estudoso e editor de obras antigas, en definitiva, como humanista e erudito elitista que mira sobre todo ao pasado para restaurar as boas letras, namentres o proxecto cultural que lidera Feijóo é moito máis aberto, moderno e acomodado a liña oficial do reformismo sostido pola monarquía e os seus principais ministros. Mayáns e o seu círculo valenciano censuraron, sobre todo en cartas e en publicación estranxeiras, o bieito, sinalando que non pasaba de ser un divulgador de memorias de academias, “polianteas” e “florilegios”, e que tiña éxito porque os seus lectores estaban pouco informados. Noutro lugar, Otero aclara que Menéndez Pelayo considera a Mayans máis “españolista” que Feijóo, *no leva toda a razón*.

Otero afirma que a obra de Feijóo é persoal, e hoxe sabemos que responde a un proxecto -escollido entre varios posibles- da propia orde bieita, un tanto aristocrática e con certa apertura cultural desde fins do XVII, cando comezaron a difundirse os traballos dos monxes de Saint Germain-des-Prés (Montfaucon, Mobillon). No propio prólogo ao tomo II do *Teatro crítico* o autor recoñece esta condición comunitaria, por dicilo así, dun proxecto que lle fora encomendado polos superiores da Congregación beneditina. Tamén sabemos, en particular polos estudos de Joaquín Álvarez Barrientos, que Sarmiento tivo, sobre todo no *Teatro*, un papel moi por riba do de simple corrector, tal como entendemos hoxe ese traballo, de modo que en moitas ocasións habería que consideralo coautor. E, finalmente, hoxe ninguén pon en dúbida que Feijóo non foi, nin moito menos, alleo a política, pois o programa cultural que defende é, como quedou sinalado, o do reformismo oficial. Un programa de vía media, que escapa ao mesmo tempo “de la tenaz adherencia a las máximas antiguas” e da “indiscreta adhesión a las doctrinas nuevas”; aquí radica “el nudo de toda la política cultural de Feijoo, ya que a la postre es en este terreno donde se mueve toda la obra del beneditino, oscilante entre un cauteloso rechazo de la tradición del barroco español y un reconocimiento a medias de los valores de la moderna cultura europea”, ou «una tarea pedagógica limitada: enseñar a sus contemporáneos a vivir y pensar sin andaderas pueriles ni quebradizas certezas; a abandonar la inflexibilidad dogmática y la manía de acogerse a autoridades para sacar conclusiones apodícticas» (Stiffoni 1985/ Sánchez Blanco 1999).

Non profundou nalgúns destes problemas, pero non deixa de ser significativo que cualifique a miúdo ao Padre Mestre de “borbónico”, é dicir de portavoz do reformismo oficial, e que cando estuda, con demora, a época e o proceso de edición do *Teatro crítico* e das *Cartas eruditas* preste atención demorada ás dedicatorias dos diferentes volumes e á identidade das persoas que asinan as necesarias aprobacións ou censuras para a edición de cada un. Comproba así o apoio da orde beneditina a obra de Feijoo, así como o de outros relixiosos de peso, nomeadamente xesuítas, de ministros e mesmo de membros da casa real, aos que dedica cada volume, en ocasións para reparar supostos agravios, caso do enfado que parece que provocou no príncipe Carlos, futuro Carlos III, ao que visitará en Madrid en 1728, o discurso sobre o “Mapa intelectual y cotejo de las naciones”. Todo isto é estudado hoxe con lupa, para coñecer o “Feijóo político”, e os problemas e conflitos que tivo, pero é evidente que o señor de Trasalba era consciente do valor dos chamados “paratextos”, pois en caso contrario non lles prestaría a atención. E o mesmo cabe dicir das polémicas e oposicións que suscitaron o *Teatro* e as *Cartas*, en particular a primeira obra, pois analiza o contido de numerosos textos, e valora se responde a unha opinión persoal ou máis ben á de grupos organizados arredor de portavoces como Mañer, Soto Marne ou Mayáns. Das abundantes polémicas ocasionadas polos primeiros tomos do *Teatro* di que o único froito de interese que queda é a *Demonstración* de Sarmiento: os tertulios que operaban arredor da Biblioteca Real, aos que daba voz Mañer quedaron vencidos “por la portería de San Martín, é dicir por Sarmiento, una potencia terrible”.

Como intelectual católico, condición fundamental que destacou Quintana Garrido, Otero goza lendo os textos de Feijoo, cos que en xeral concorda plenamente, como se pode comprobar ao longo de toda a obra. Poderíase argüír que no fondo se contenta con comentar os textos do bieito; certo que fai isto, pero explica as fontes do seu pensamento e polo mesmo o contexto cultural no que nacen os seus escritos; non polemiza co biografiado porque en boa medida se identifica con el e procura respectar o seu pensamento. Por iso,

cando chega ao último capítulo e se ocupa da clasificación temática da obra de Feijoo e da súa valoración posterior declara que se atopa algo orfo: «Las cuartillas finales ya no tendrán en conjunto la incomparable recompensa de la compañía del Padre Maestro. La hemos sentido presencia viva, contradictoria algunas veces, nunca fatigosa ni pedantesca, sencilla, interesante, afectuosa». Non cabe dúbida de que o señor de Trasalba gozou lendo a Feijóo e escribindo sobre el, e como quedou dito, intelectualmente está moito máis cerca do biografiado que de Voltaire, por exemplo, e non aforra loanzas para as solucións que dentro da ortodoxia atopa para resolver problemas complexos, ou para non apurar a crítica cuestionando tradicións asentadas, caso da predicación de Santiago, que sí negou Mayáns, pero en cartas privadas. Cautelas que non librarón ao Padre Mestre de críticas e desgustos, como as que sufriu, atacado pola poderosa e organizada orde franciscana cando desmontou o suposto milagre das flores de San Luis do Monte. Significativamente, un dos máis claros reparos que Otero fai ao contido de certos discursos está motivado pola crítica de Feijóo aos supostos perigos do amor ou pasión excesiva pola patria local, “nacionismo”, no texto “Amor a la patria y pasión nacional”: «Si a veces exagera en su desprecio y temor -más lo segundo que los primero- a las que considera limitaciones locales, no será incorrecto percibir en tal actitud una consecuencia tal vez forzada pero no legítima de su credo de la unidad y responsabilidad del género humana» (Feijóo 1729). Certas afirmacións parécenlle desafortunadas e algún comentarios inclusive “inadmisibles”, aínda que entende que veñen motivados polo concepto igualitario que ten da especie humana o Padre Mestre: «Es el sentido de la gran familia humana, de su dignidad, del imborrable sello impreso en ella por la revelación primitiva, de la esperanza de que vuelvan a la confesión verdadera para que nacieron los hombres. Por él concede en Teología moral todo lo posible, dentro de su estricta ortodoxia, a los infieles y a los no bautizados incluso» (Feijóo 1729: 573-574). Unha maneira elegante de desculpar ao amigo que defendía como única patria lexítima unha España uniforme en leis fronte a “nación barroca”, por algo Campomanes, unha vez morto Feijoo, prologou a edición completa das súas obras.

En resumo, Otero sabe, e sobre todo non esquece, que Feijoo é antes de nada un monxe, que leu na Universidade de Oviedo Teoloxía en varias cátedras, a última a de Prima de Santo Tomé, a máis prestixiosa e lucida da Facultade, o que acredita a súa condición de tomista, e de aristotélico na versión do doutor Anxélico, e tamén de moralista, pois na moral está o fundamento das súa actitude diante dos problemas que trata. Despois de teólogo, o bieito é escritor. Por iso cando remata co estudo da biografía, desde as orixes familiares, os avatares da publicación das obras e logo a morte, e emprende a análise do do contido do *Teatro* e as *Cartas*, agrupando a temática por grandes bloques, o primeiro leva xustamente por título “El alto e inmovible alcázar”, que non é outro que a Sagrada Escritura, onde se atopa o verdadeiro alicerce de todo. Aínda que non sempre o declare, concorda neste, e noutros puntos, con Menéndez Pelayo, quen consideraba a Feijóo un apoloxista católico:

Más gloria mereció el P. Feijoo en la impugnación de milagrerías y embustes so capa de religión. Tenía derecho a hacerlo, puesto que era creyente de veras y juzgaba extremos igualmente viciosos la nimia incredulidad y la incredulidad proterva (...). Empezaban a correr de mano en mano los libros de Francia, y era urgente, dejando a salvo el arca santa, barrer las escorias que impedían el acceso a ella y hacían tropezar a los incrédulos (...). Parece que en los últimos tomos de sus *Cartas* erutidas crece la atención a las cuestiones éticas, sociales y religiosas, al revés del *Teatro* crítico, donde la filosofía natural predomina. Llegaba a él un sordo mugido de las olas que en Francia comenzaban a levantarse... (Menéndez Pelayo: 383-384).

Non atopa incompatibilidade de ningún tipo entre o monxe exemplar e o ilustrado; ao revés, o Padre Feijoo representa exemplarmente a verdadeira Ilustración: “Se ha tachado de antipatriota al que puso al servicio de la ilustración -en el sentido completo y no parcial del siglo XVIII- de su patria todo el esfuerzo de su mente, el que escribió en lengua vulgar cuando las altas obras del espíritu reclamaban todavía la nobleza del latín” (páx. 575). Pode discutirse a posición de Otero, pero penso que é máis coherente que algúns autores actuais, que ou ben fan unha lectura basicamente secular de Feijoo, ou afirman que a súa condición de eclesiástico o inhabilita *a radice* para ser un ilustrado. Entre os primeiros podemos citar a Francisco Sánchez-Blanco, grande valedor do bieito: “Evidentemente, toda esa enseñanza que Feijóo imparte en sus discursos está relacionada con la vida presente, con la ciudad terrena. Es una forma de secularización del pensamiento, sin estridencias antirreligiosas o polémicas. La misma focalización hacia la condición humana la podemos ver cuando de forma suave anuncia su intención de enseñar a dudar a los compatriotas, y con ello a hacerlos menos intransigentes; o cuando les aconseja que se apliquen a descubrir las causas naturales de lo que observan y se dejen de esoterismos. Feijoo trata de sustituir en sus lectores el hábito cotidiano de creer lo que les han dicho padres y maestros o de seguir opiniones del vulgo, que provienen más del tumulto que de la reflexión, por el análisis desapasionado y el examen atento. El se propone también cambiar la seguridad dogmática por el temor a que el interlocutor pueda tener razón”. Este mesmo autor censura ao filósofo Eduardo Subirats e ao seu grupo, para os que Feijóo foi un mal seguidor de Bacon, por no compartir con este o obxectivo de destruír por completo a metafísica: «lo que hizo el benedictino – escriben na revista *Crisis & Crítica* – fue más bien mutilar la crítica antimetafísica que subyace en el empirismo de Bacon. Primero transformó la nueva filosofía inductiva en un espectáculo público. A continuación le amputó su dimensión crítica, paralizó su voluntad reformadora y ahogó su concepto secular de civilización» (Crisis y Crítica 2002). En resumo, para os segundos Feijóo cometeu o tremendo pecado de ser monxe: «el fraile Feijoo no fue, según ellos, suficientemente rebelde ni provocativo y, para su actual vergüenza, utilizó muchas expresiones de respeto y obediencia a las instancias eclesiásticas de su tiempo”, e para eles tería a obriga de amosar “una rebeldía como se la puede permitir hoy un profesor en una hora de clase a la semana” (2016: 105-106).

Está claro que Feijóo non se librou de polémicas, nin en vida nin despois, ate a actualidade. Otero coñece ben as anteriores a 1960, pero, como quedou indicado, el non ten dúbida da condición ortodoxa e ao mesmo tempo ilustrada do Padre Mestre. Nas materias opinables o bieito amosou a súa devoción por Bacon, por Boyle, e por Newton, e en xeral polos científicos ingleses, e máis cautelosamente por Descartes na versión de Malebranche. Na que se pode considerar segunda parte do libro, Otero agrupa de xeito coherente e estuda en diferentes capítulos os temas tratados polo bieito tanto no Teatro como nas Cartas. É certo que non se demora nalgúns discursos que nos últimos anos foron moi analizados, comezando polo dedicado á defensa das mulleres, pero non se esquece de sinalar que Feijoo defendía a igualdade das persoas á marxe das razas e que a xustiza social é unha preocupación constante dos seus escritos, pois a moral impregna todos os seus textos.

A profundidade da análise do pensamento do Padre Mestre que realiza queda de manifesto nos diversos capítulos do libro que veño comentando, que supoñen un notable esforzo para considerar no seu conxunto textos de materias moi variadas. Só a xeito de exemplo citarei o IX, titulado “*De conscribenda historia*”. Nel

non se limita a considerar o coñecido discurso “Reflexiones sobre la Historia”, como aínda fan hoxe algúns estudiosos, senón que estuda as fontes do pensamento do Padre Mestre, desde Aristóteles e Bacon (“Aristóteles y Bacón son para Feijóo dos amistades y como muchas amistades enraizadas y entrañadas dos angustias y dos perennes fuentes de valor y consuelo...”), os historiadores clásicos grecolatinos e outros contemporáneos ou pouco anteriores (Mariana, Solís, Bossuet, Fleury, Mabillon, Florez, Berganza..., ou o propio Voltaire, do que coñeceu a Vida de Carlos XII), e logo analiza non só o discurso mencionado, senón todos aqueles textos nos que Feijoo aborda cuestións históricas (“Glorias de España”, “Amor a la Patria y Pasión Nacional”; paralelos entre Carlos XII e Alejandro Magno e entre Luis IV e Pedro I de Rusia ...).

Para rematar este comentario, moi provisional, do libro de Ramón Otero Pedrayo hai que lembrar aínda que nel non se esquece de tratar temas en principio colaterais ao argumento central: por exemplo, as paisaxes que percorreu o Padre Mestre, aínda que nos seus escritos este non lles prestase atención: os arredores de Casdemiro, as terras tan diferentes andadas en viaxes desde este pazo a Ourense, Allariz, Ribas de Sil, Samos, Lárez e Poio, Oviedo, o Madrid de 1728... E tamén a vida nos pazos. Case todo Otero está neste grande libro.

Las moradas, desvanecida la dureza guerrera, iban encendiendo en la solana, en el salón, en la capilla, los temas que el sol del último barroco había de dorar lentamente para que más tarde descubriera el Romanticismo las huellas de antiguas vidas calmas y nobles o enérgicas y sin freno. El “pazo” con sus órganos accesorios en apariencia, en verdad sus esenciales raíces en el campo, como los patios, la era, los huertos, forma sobre el vasto y profundo “humus” germinal de primaveras y tradiciones, un conjunto único y expresivo, y como el priorato y la iglesia exalta y afina los temas de la belleza y significación del mundo gallego (...). De niño, Feijóo, era llevado por el padre, carácter grave y abierto a la inteligencia y la belleza, por diversas tierras gallegas. De “pazo” en “pazo”, de rectoral en rectoral, de sala en sala de parientes y amigos pudo conocer diversos ambientes. (Otero 1930: 433).

BIBLIOGRAFÍA

(non se mencionan as obras de Ramón Otero Pedrayo, xa citadas no texto):

ÁLVAREZ BARRIENTOS, Joaquín (2016): “Para la historia de una amistad: Feijoo (1676-1764) y Sarmiento (1695-1772)”, en *Con la razón y la experiencia. Feijoo 250 años después*, Oviedo, Trea.

ÁLVAREZ BARRIENTOS, Joaquín (2019): “Benito Jerónimo Feijoo elabora su imagen como autor”, *Dieciocho: Hispanic enlightenment*, núm. 42.

ARDAO, Arturo (1997): *Lógica y metafísica en Feijoo*, Montevideo, Facultad de Humanidades/Centro de Estudios Gallegos.

BARREIRO FERNÁNDEZ, Xosé Ramón (2001): “Otero Pedrayo, historiador de Galicia”, en *Xornadas sobre Otero Pedrayo: actas das xornadas realizadas pola Dirección Xeral de Patrimonio Cultural en Ourense*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, 2001 (editado de novo en *Xosé Ramón Barreiro Fernández. Saber de nós*, Vigo, Galaxia/Fundación Otero Pedrayo, 2010).

DOMÍNGUEZ CASTRO, Luis (1997): “A fidalguía na sociedade do século XIX”, en *Galicia fai dous mil anos. O feito diferencial galego. I A Historia*, vol. 2, Santiago de Compostela, Museo do Pobo Galego.

GARCÍA ÁLVAREZ, Jacobo (2005): *Territorio, paisaje y nacionalismo. La construcción geográfica de la realidad gallega*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia.

LÓPEZ SÁNDEZ, María (2008): *Paisaxe e nación: a creación discursiva do territorio*, Vigo, Galaxia.

MENÉNDEZ PELAYO, Marcelino (1987): *Historia de los heterodoxos españoles*, Madrid, BAC, vol II.

MESTRE SANCHÍS, Antonio (2011): “¿Hubo católicos ilustrados?. El caso de Gregorio Mayans”, *Estudis*, núm. 37.

MURGUÍA, Manuel (1882): *Estudios sobre la propiedad territorial en Galicia. El foro. Sus orígenes, su historia sus condiciones*, Santiago de Compostela, Imprenta del Seminario Conciliar.

OTERO PEDRAYO, Ramón (1970): *Arredor de si*, Vigo, Galaxia [1930]-

OTERO PEDRAYO, Ramón (1982): *Ensaio histórico sobre a cultura galega* (EH), Vigo, Galaxia [1933].

OTERO PEDRAYO, Ramón (1983): *Morte e resurrección* [1932], en *Obras selectas. Ensaíos*, edición de Carlos Baliñas, Vigo, Galaxia.

OTERO PEDRAYO, Ramón (2015): *Lembranzas do meu vivir. II. Os tempos da universidade. Madrid, 1904-1912*, Prefacio de Ramón Villares, Vigo, Galaxia.

OUTERIÑO, Maribel (ed. 2012): *Del Orense antiguo y otras colaboraciones: Ramón Otero Pedrayo en la Región*, Ourense, Deputación Provincial.

SAAVEDRA, Pegerto (2009): “La vida en los pazos gallegos: entre la civilidad y la rudeza”, *Chronica Nova*, núm. 35.

SAAVEDRA, Pegerto (2021): *La opulencia de los hijos de san Bernardo. El Císter en Galicia, c. 1480-1835*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza.

SÁNCHEZ-BLANCO, Francisco (1999): *La mentalidad ilustrada*, Madrid, Taurus.

SÁNCHEZ-BLANCO, Francisco (2016): “Feijoo y la Ilustración católica: dos posiciones recientes y una polémica en el pasado”, en *Con la razón y la experiencia. Feijoo 250 años después*, Oviedo, Ediciones Trea.

SEARA, Iago (2009): “Paisaxe é cultura, cultura é paisaxe”, limiar a Ramón Otero Pedrayo *et alii. Paisaxe e cultura*, Vigo, Fundación Otero Pedrayo.

STIFFONI, Giovanni (1985): “Intelectuales, sociedad y Estado”, en *Historia de España*, vol. II. *La época de los primeros Borbones. La cultura española entre el Barroco y la Ilustración (1680-1659)*, Madrid, Espasa-Calpe.

VILLARES, Ramón (1982): *La propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936*, Madrid, Siglo XXI.

VILLARES, Ramón (1997): “A provisión de 1763 revisitada”, en *O Padre Sarmiento e o seu tempo*, Santiago, Consello da Cultura Galega / Universidade de Santiago de Compostela, vol. I.

VILLARES, Ramón (2008): “Las contribuciones de Ramón Otero Pedrayo a la Historia Agraria”, *Historia Agraria*, núm. 44.

VILLARES, Ramón (2018): *Fuga e retorno de Adrián Solovio. Sobre a educación sentimental dun intelectual galeguista*, Vigo, Xerais.

VILLARES, Ramón (2020): “Interpretar Galicia a través da cultura”, prefacio a Ramón Otero Pedrayo, *Ensaio histórico sobre la cultura gallega*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega.

VILLARES, Ramón (2021): “Un abreinte raioso na historiografía galega”: a Historia de Galiza de Otero Pedrayo”, en Aquilino Iglesia Alvariño, *Da fonte máis fonda. Historia do vocabulario e outros escritos sobre o idioma galego*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega.

VILLARES, Ramón (2022): “Resurrección ou substitución”: do Seminario de Estudos Galegos ao Instituto “Padre Sarmiento”, en *Os traballos da vida. Estudos sobre o mundo rural. Séculos XVI-XIX*, Universidade de Santiago de Compostela.

VILLARES, Ramón / José Luis DÍAZ-CASTROVERDE (2007): *O conflicto foral nos séculos XVII e XVIII*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia.